

Pseudo-socialismul în România*

1. Clasa muncitoare și puterea

Societatea construită în România în perioada 1948—1989 s-a auto-intitulat socialistă, dar simplul fapt că a folosit această noțiune și în denumirea țării nu înseamnă că și era. Tot astfel, faptul că pretindea că își întemeiază orice decizie politico-economică în adevărurile simple ale teoriei marxiste despre societate nu înseamnă că o și făcea, așa cum aceste decizii nu erau cituși de puțin luate pentru creșterea bunăstării materiale și spirituale a poporului, deși pretindea și acest lucru.

Am văzut că revoluția din 1944—1948 a înfăptuit numai prima jumătate a unei revoluții socialiste : a desființat fizic clasa capitaliștilor și i-a distrus mecanismele prin care își asigura reproducerea. Din acel moment o societate de alt tip decât cele cunoscute până atunci în istorie devenise o posibilitate. Această posibilitate a fost ratată din motive pe care vom încerca să le decelăm în continuare. Ceea ce a rezultat nu a fost o societate de alt fel decât cea capitalistă în trăsăturile sale esențiale, ci doar în cele de suprafață. Nu a rezultat un alt fel de a produce, ci doar un alt fel de a utiliza ceea ce se produce. Este adevărat că această utilizare nu se mai făcea acum în folosul capitaliștilor, clasă socială care nu mai exista. Dar este indoielnic că se făcea în favoarea întregului popor, sau chiar numai a clasei muncitoare. Cea mai mare parte a rezultatelor producției era utilizată pentru menținerea societății în acest stadiu hibrid : o societate industrială lipsită de motorul ei industrial. Oricât de egalitar s-ar fi împărțit ceea ce rămânea, el nu însemna mai mult decât — așa cum apreciau chinezii despre socialismul chinez — o distribuție egalitară a sărăciei. Vom încerca să vedem cum s-a ajuns în această situație și cum, pe baza ei, s-a născut dictatura pe care a înlăturat-o revoluția din decembrie 1989.

În urma revoluției anticapitaliste, puterea politică în societatea românească a trecut din mâinile unei minorități — burghezia — în mâinile altei minorități — proletariatul industrial. Nu se puneau problema în acele timpuri a trecerii puterii în mâinile clasei muncitoare pentru că o asemenea clasă socială nici nu exista. Cei care munceau în societate formau nu una, ci mai multe clase sociale, cu caracteristici — și pornind de la acestea, cu interese — suficient de divergente pentru ca în unele domenii să genereze opțiuni contradictorii.

* Acest articol reproduce un capitol al cărții „Revoluția amânată, 1945—1989” aflată în curs de elaborare.

În primul rînd, în societatea de atunci, munceau țărani, care reprezentau majoritatea populației. Dar țărani nu erau proletari. Exceptînd o pătură foarte săracă și redusă numeric — proletariatul agricol — țărani erau proprietari individuali ai mijloacelor de producție — pămînt, unelte, vite — iar gospodăriile țărănești depășiseră stadiul de autarhie — în care produceau doar pentru a-și asigura propria existență — și trecuseră în proporție neuniformă, e adevărat, la producția de mărfuri. Corespondentul țărănilor la orașe — mici proprietari de ateliere meșteșugărești, magazine, mijloace de transport etc. — reprezentau și ei o pătură însemnată în populația urbană. Toți acești oameni munceau, dar nu erau proletari, iar menținerea lor ca clase sociale depindea de menținerea proprietății private, a pieței ca mijloc de reglare a producției și de neextinderea industriei.

În al doilea rînd, proletariatul, adică toți acei care munceau în schimbul unor salarii, era el însuși o clasă eterogenă. O clasă distinctă în cadrul proletariatului o reprezenta proletariatul industrial, adică acea categorie de salariați care lucrau în întreprinderi industriale bazate pe mașinism și diviziunea tehnică a muncii. În afară de aceștia mai existau și alte categorii de salariați, de la funcționari — de stat, sau în instituții particulare — lucrători în comerț, servicii, transporturi etc. și pînă la intelectuali liber-profesioniști. Desigur că în acea vreme nimeni nu gîndea să considere un avocat sau un profesor ca fiind proletari, dar în realitate și ei își vindeau forța de muncă pe piață, pentru că nu erau proprietari ai niciunui fel de mijloace de producție. Diferențierea nu se făcea în această situație deloc în funcție de statutul lor esențial, ci în funcție de criterii, care păreau arbitrare, referitoare la venituri, nivel de trai și ideologie. Aceste criterii de diferențiere care nu prea păreau a fi nici logice și nici consecvente erau de fapt reflexul în viața cotidiană a unor criterii izvoțite dintr-o diferențiere necesară a fi făcută chiar în rîndul salariaților industriali.

Proletariatul industrial, adică mulțimea salariaților din întreprinderile și activitățile industriale, este la rîndul lui eterogen. De aceea, afirmația că proletariatul industrial a preluat puterea politică în societate nu este, nici ea, în întregime adevărată. Numai o parte a acestui proletariat a devenit clasă socială dominantă în societate.

Mulțimea salariaților din industrie este, în mod tradițional împărțită în 3 categorii distincte. Există întii un grup alcătuit din conducători, cadre tehnice și funcționari al cărui rost este să asigure circulația informației și deciziei, pe de o parte, și subordonarea forței de muncă necesităților procesului industrial, pe de altă parte. Într-un proces industrial normal, adică capitalist (nu trebuie nicio clipă să uităm că rolul inițial al industriei a fost de a produce capital), acest grup are rolul de a face să funcționeze două categorii de opțiuni. Unele care conduc la producerea unor obiecte care au valoare de întrebuințare, adică sînt folositoare. Altele care conduc la creșterea productivității muncii. Nici unele, nici altele din aceste opțiuni nu aparțin acestui grup, dar el este instrumentul care le prelungește în procesul de muncă, dîndu-le formă concretă în funcție de particularitățile concrete ale proceselor de muncă respective.

Restul proletariatului industrial este partea cunoscută în general sub numele de muncitori industriali. Ceea ce-i diferențiază de primul grup este

faptul că ei își folosesc forța de muncă pentru a transforma de-a lungul procesului tehnologic, obiectele muncii în produse finite, executând deciziile pe care le transmite primul grup. O serie întreagă de caracteristici referitoare la efortul fizic depus, condițiile de muncă, venituri, nivel de școlarizare și cunoștințe, mod de viață etc. diferențiază muncitorii de restul salariaților industriali. Dar, aceleași caracteristici produc diferențieri la fel de însemnate și în interiorul categoriei generale a muncitorilor industriali, împărțindu-i în principiu în trei categorii: un grup mic de muncitori care participă la conducerea celorlalți muncitori (maștri, șefi de echipă etc.); un grup masiv de muncitori calificați, cei care deservește direct sau indirect mașinile; și un grup numeric important de muncitori necalificați, care îi deservește pe muncitorii calificați. Ultimele două categorii erau, în acea perioadă, relativ unitare acolo unde traseul profesional normal era de la muncitor necalificat la muncitor calificat pe măsură ce se dobândește experiență, abilitate și vechime. Ca, de exemplu, în minieră unde se trecea treptat de la vagonetar la ajutor de miner și apoi la miner. De aceea ei pot fi considerați ca reprezentând muncitorii industriali propriu-zisi. Grupul de muncitori cu rol de conducere avea o situație mai ambiguă, ca urmare a rolului lor intermediar, ceea ce făcea ca unitatea lor cu grupul de muncitori propriu-zisi să fie dependentă de fiecare situație concretă în parte. La fel ca în cazul unor categorii de muncitori necalificați mai puțin legați de restul muncitorilor industriali, apartenența lor la nucleul reprezentat de muncitorii calificați era mai degrabă o problemă personală decât de grup.

Ei bine, preluarea puterii în stat — și, prin intermediul lui, în societate — de către clasa muncitoare a însemnat de fapt devenirea muncitorilor industriali (muncitorii calificați din industrie plus o parte a muncitorilor necalificați și o parte a muncitorilor cu rol de conducere) clasă socială dominantă în societate. Din acest moment întreaga practică socială din societate a fost subordonată obiectivelor de a produce și reproduce această clasă drept clasă socială dominantă.

Aici trebuie să facem o observație esențială pentru înțelegerea a ceea ce a urmat. Existența muncitorilor industriali în această structură și cu aceste caracteristici, *nu este rezultatul nemijlocit al unei relații de producție — capitalul sau oricare alta, — ci al unui nivel tehnologic*. O asemenea structură a salariaților industriali, cu toate diferențele și opozițiile dintre părțile sale componente, este rezultatul nemijlocit al faptului că, la un moment dat în dezvoltarea sa, munca industrială necesită din punct de vedere *tehnic* aceste categorii de salariați. Transformarea condițiilor tehnice ale muncii urma să modifice automat și această structură (și a și făcut-o). Astfel, capitalul utiliza această structură în interesul său, dar este la fel de adevărat că pentru capital era absolut indiferent cum arată pe dinăuntru mulțimea salariaților săi. Aceasta era o structură *profesională* și nu o structură *socială*. Structura socială generală era capitalist-salariați și aparținerea producției. Structura muncitor necalificat — muncitor calificat — maestru — inginer — director aparținea procesului de muncă, iar pentru capitalist era absolut conjuncturală. Din punctul de vedere al structurii sociale a capitalismului *muncitorii calificați*

nu erau decât o categorie profesională și nu o clasă socială. Caracteristicile lor depind de forma de organizare a muncii care, în industrie, este subordonată nivelului tehnologic atins.

Revoluția anticapitalistă s-a străduit să transforme această categorie profesională într-o clasă socială. Motivele au izvorit, pe de o parte, din specificul predominant politic al revoluției, iar pe de altă parte din doctrina importată. Deoarece conducătorul politic al revoluției era partidul comunist, iar el era sprijinit cu precădere de aceste categorii de salariați industriali (în special trei grupuri de asemenea muncitori au jucat un rol important în revoluție: minerii, CFR-iștii și petroliștii), partidul a identificat repede baza sa socială cu clasa socială dominantă. În al doilea rând, doctrina revoluției sovietice pe de o parte, identifica clasa muncitoare cu muncitorii industriali, iar pe de altă parte identifica toate celelalte categorii sociale drept dușmani sau aliați îndoielnici ai acesteia. Nu numai că teoretic clasa era identificată cu categoria profesională, dar se considera că există un fel de instinct ideologic de clasă generat prin practicarea profesiei muncitorești și de traiul în condiții de sărăcie care era singurul capabil să participe la formarea a ceea ce era denumit „conștiința de clasă” a proletariatului, și pe această bază la elaborarea liniei politice generale, în toate domeniile, a partidului. Cu această teorie ne vom mai întâlni pentru că ea a avut și consecințe importante și un rol hotărâtor în legitimarea unei anumite practici sociale.

Dar, prin faptul că i se rezervă puterea politică în stat o categorie profesională *nu devine clasă socială dominantă.* Tocmai acest lucru explică o serie de caracteristici ale societății pseudo-socialiste și mai ales acel paradox formidabil care constă în faptul că, deși teoretic la putere, muncitorii industriali au acționat tot timpul împotriva propriilor lor interese de clasă. Și că, atunci când puterea le-a fost, în mod firesc, uzurpată, nu au reacționat în nici un fel, în orice caz nu eficient, deși în orice societate socialistă existau și structurile organizatorice și cadrele legislative care făceau o asemenea acțiune posibilă. Ba, mai mult, aceștia existau în dublu exemplar: unul referitor la puterea de stat, iar celălalt la conducerea superioară a partidului comunist. Nici unul din aceste mecanisme cu structură democratică nu au fost vreodată utilizate altfel decât pentru eventuale răfuiele interne ale vîrfurilor conducătoare; niciodată nici populația, nici clasa muncitoare și nici chiar muncitorii industriali în care această conducere superioară își legitima puterea nu au încercat să le utilizeze pentru a-și promova interesele lor reale. Nici atunci când contradicția dintre decizia politică și economică și aceste interese a atins un nivel suficient de ridicat pentru a declanșa o insurecție.

Muncitorii industriali, fiind doar o categorie profesională au acționat în mare măsură asemenea unui sindicat profesional. Au sprijinit partidul comunist cîtă vreme acesta le-a satisfăcut cererile cu privire la aspecte profesionale. Au fost apatici sau indiferenți atunci cînd era vorba de măsuri politice care nu afectau direct salariile, condițiile de muncă și statutul social al muncitorilor și, în general, nivelul lor de trai. Au rămas un grup izolat, cel mai adesea în opoziție cu celelalte categorii de salariați industriali — transformînd astfel o diviziune tehnică a muncii într-una socială — și cu alte categorii de salariați, neindustriali. Au fost incapabili să-și elaboreze ideologie proprie la un nivel de sistematizare care să depășească

discursul cotidian, iar acesta din urmă a înglobat din ideologia oficială toate acele afirmații — și nu erau puține — care asertau superioritatea socială a muncitorilor industriali. Ca în aproape toate mișcărilor sindicale din istorie s-au dovedit neputincioși în a-și controla propria conducere, iar aceasta s-a autonomizat repede, utilizând masele pe care era bănuită că le reprezenta ca instrument în realizarea unor interese personale sau de castă. Dar, mai ales, ca urmare a caracteristicilor lor, au favorizat configurarea acelor trăsături tipice ale societăților socialiste. Și, în primul rînd, acea dublă subordonare care a fost caracteristică tuturor acestora: subordonarea întregii vieți economice și sociale statului și subordonarea statului unui partid politic.

Muncitorii industriali deposedaseră pe capitaliști de proprietățile lor: bănci, fabrici, etc. După care s-au pomenit în situația paradoxală de a nu dispune de nici o formă prin care puteau să fie ei înșiși proprietari. Trecerea mijloacelor de producție în proprietatea formală a colectivelor de muncă nu însemna în nici un caz trecerea lor în proprietatea muncitorilor industriali, căci tocmai în aceste colective de muncă, ca urmare a structurii însăși a muncii industriale, muncitorii au un statut subordonat. Ei sînt nu cei care iau decizii, ci cei care execută deciziile luate de alții, iar aceasta este o diviziune tehnică a muncii. Nu au nici o legătură cu persoanele.

Dacă o persoană este strungar, să zicem, într-o fabrică, atunci el este muncitor pentru că este strungar și se va comporta ca un muncitor industrial și în alte domenii ale vieții sociale, în măsura în care situația lui în aceste domenii depinde de profesia pe care o are. Dacă iau aceeași persoană și o numesc director, ca persoană el nu se va schimba. Va fi în continuare la fel de cinstit sau corupt, la fel de milos sau nepăsător, la fel de impulsiv sau echilibrat ș.a.m.d. pe cît a fost pe vremea cît era strungar. Dar se va comporta ca un director, adică va lua acele decizii pe care trebuie să le ia în mod normal un director, pentru că aceste decizii îi sînt în mare măsură impuse de necesitățile interne, tehnice ale sistemului organizațional industrial din care face parte. Iar acestea n-au nici o legătură cu faptul că înainte a fost sau nu strungar.

Este adevărat că, dacă a fost strungar, atunci cunoaște foarte bine problemele, necazurile și greutatea de care se lovește strungarii în muncă și în viață. Dar această cunoaștere îi folosește prea puțin. Va lua unele decizii minore pentru îmbunătățirea soartei strungarilor și a altor categorii de muncitori. Dar numai în măsura în care aceste decizii nu vin în contradicție cu obiectivele importante pe care funcția sa îi pretinde să le îndeplinească. În rest va fi un director ca oricare altul. Așa cum lustragiul ajuns milionar va lua decizii specifice milionarilor — și nu lustragiilor — tot astfel un muncitor industrial ajuns director va lua decizii specifice directorilor. De aceea, trecerea proprietății în seama colectivelor nu însemna trecerea lor în seama muncitorilor industriali, ei în seama acelu grup de conducere și decizie în industrie care, în primul rînd, nu sînt muncitorii industriali, iar, în al doilea rînd, în care muncitorii industriali nu aveau încredere.

Statul era o variantă mai acceptabilă, dar nu în întregime convenabilă. Statul putea subordona birocrăția tehnico-economică a întreprinderilor industriale și, în acest fel, putea impune acesteia, în virtutea fap-

tului că era proprietar, interesele muncitorilor industriali. În al doilea rând, putea coordona între ele interesele diferitelor grupuri de muncitori industriali, astfel încît rezolvarea problemelor unor categorii de muncitori să nu însemne agravarea problemelor altor categorii. Pe de altă parte, statul *nu* însemna muncitorii industriali și, ca atare, putea să se îngrijească ca interesele muncitorilor industriali să nu afecteze interesele proprietății, măcar a menținerii ei în funcțiune. Astfel, apărea ca un proprietar posibil, dar incert.

Muncitorii industriali înșiși nu puteau fi proprietari, adică principalii deținători ai deciziilor, din cauză că ei erau tocmai grupul profesional al celor care nu luau decizii. Ei trebuiau decîsă cedeze proprietatea, fără ca prin aceasta să împrăprietărească pe cineva. Statul era o entitate suficient de abstractă și de îndepărtată pentru ca preluarea de către el a proprietății să nu însemne împrăprietărirea vreunei clase sau categorii. Îndeplinea această condiție, dar nu o îndeplinea pe a doua : aceea de a asigura prioritatea intereselor muncitorilor industriali. De unde necesitatea subordonării totale a statului unui partid politic care să reprezînte aceste interese. Iar partidul comunist se constituise tocmai ca un asemenea partid.

În felul acesta, ceea ce inițial apare ca un ansamblu de condiții economice și politice obiective, capabile să orienteze realitatea într-o direcție dată, capătă acum o bază socială. Există și oameni, nu indivizi, ci grupul, categoria socială care să sprijine și să acționeze pentru configurarea acestei realități.

Partidul comunist, proaspăt ajuns la putere (indiferent de numele pe care l-a avut de-a lungul celor 45 de ani, el a fost tot timpul un partid comunist) a fost susținut, în prima etapă de muncitorii industriali. În primul rând, pentru că era o emanație a acestora. În al doilea rând, pentru că doctrina pe care o avea îl făcea să se autoafirme ca fiind reprezentantul lor. La rîndul său, partidul comunist a acționat inițial în avantajul, cu prioritate, al acestei categorii profesionale. Pe mai multe planuri. A redistribuit acea parte a profitului pe care-l consumau capitaliștii în favoarea muncitorilor industriali. Aici intră inclusiv dotările culturale, de sănătate, de timp liber etc. A modificat structura statutelor sociale ale profesiunilor în favoarea profesiilor muncitorești și, pe această bază, a modificat poziția muncitorului în chiar structura tehnic determinată a proceselor de muncă. Și s-a străduit să facă din muncitorii industriali categoria socio-profesională și numeric cea mai importantă din societate.

În această primă perioadă, doctrina economico-socială a partidului comunist, de import, îl îndemna și orienta spre toate aceste obiective. Nu exista încă nicio contradicție între doctrină și interesele muncitorilor industriali și, ca urmare, nu exista nicio contradicție evidentă între partidul comunist și baza sa socială. Iar rezultatele obținute la început păreau a dovedi că nu există nicio contradicție între evoluția realității și previziunile doctrinei.

2. Dezvoltare în stil „socialist”

Conform doctrinei, partidul comunist a trecut la industrializarea în ritm foarte rapid a economiei. Principala funcție a industrializării era

de a transforma muncitorii industriali dintr-o categorie profesională aproape neînsemnată în cea mai importantă categorie profesională din economie. Obiectivul secundar, care trebuia să rezulte ca o consecință a realizării primului, era creșterea substanțială a nivelului de trai. Doctrina afirmă invers, dar doctrina nu trebuie luată ca atare. Ca orice doctrină politică ea mai degrabă maschează decât explicitează practica socială a cărei legitimare este. Că primul obiectiv este mai important decât al doilea o dovedește faptul că realizarea lui a continuat chiar și în condițiile în care a devenit evident că o creștere în acest fel a nivelului de trai nu mai este posibilă, ba chiar că o asemenea politică conduce mai degrabă la o scădere a acestuia.

În 1950 salariații din industrie reprezentau 38,3 % din totalul salariaților. În 1970 erau 40,4 %. Zece ani mai târziu ponderea lor crescuse la 45,3 %, iar în 1985 erau încă mai mulți : 46,8 %. Iar creșterea salariaților industriali a fost însoțită de o creștere, în cadrul acestora, a ponderii muncitorilor. În 1950 muncitorii reprezentau circa 3/4 din totalul salariaților industriali : 78,7 %. În 1965 reprezentau 86 %, iar în 1970, 87,9 %. După 1970, cu toate că continuarea unei asemenea creșteri se făcea deja evident atât împotriva cerințelor tehnologiilor proaspăt importate, cât și a tendințelor de evoluție a nivelului de trai, ea a continuat, astfel încât în 1980 muncitorii reprezentau 91 % din totalul salariaților industriali ! De aici încolo presiunile tehnologiei încep să-și spună cuvântul, astfel încât se înregistrează o ușoară scădere : în 1985 ei nu mai sînt decât 88,5 %.

Același obiectiv al întăririi poziției în societate a muncitorilor industriali a condus și la cealaltă latură a doctrinei, cea care împărțea industria în două — producătoare de mijloace de producție și producătoare de bunuri de consum — și asigura o prioritate absolută a primeia asupra celei de a doua. România a ilustrat cel mai bine atât doctrina, careia i-a fost fidelă pînă în ultimul moment, cât și dezacordul din ce în ce mai total al acesteia cu realitatea. A acordat, dintre toate țările socialiste, cea mai mare prioritate primei grupe de ramuri în dauna celei de a doua și a suportat în cea mai mare măsură consecințele acestui fapt.

În 1930, producția de bunuri de consum era mai dezvoltată decât cea de mijloace de producție care, în structura producției industriale, avea o pondere de numai 45,5 %. Ținînd seama de nivelul tehnologic al perioadei, de structura pieții și a întregii economii aceasta era o situație normală pentru o economie neindustrială în cea mai mare parte a sa. În 1950 acest raport deja se inversează. Producția mijloacelor de producție ajunge la o pondere majoritară, de 53 %. După care, ponderea ei este în continuă creștere. În 1960 ajunge la 63 % — ritmul de 1 % pe an fiind cel mai ridicat — în 1970, la 70,5 % iar în 1980 la 74,5 %. Din 4 lei producție industrială, 3 erau în forma unor mijloace de producție care nu produceau în totalitate, nici măcar în cea mai mare parte, bunuri de consum. Creșterea la nesfârșit a producției mijloacelor de producție nu avea nici o legătură cu creșterea producției de bunuri de consum. Nu era un mijloc pentru dezvoltarea acesteia din urmă. Era un scop în sine. Era urmărită cu încăpăținare în ciuda faptului că reprezenta o piedică pentru dezvoltarea producției de bunuri de consum și, deci, a creșterii nivelului de trai a populației în general și a muncitorilor industriali în special. Era

continuată în ciuda oricăror criterii economice de rentabilitate căei, din 1950 încoace, eficiența investițiilor a scăzut continuu. După 1980 funcționarea deficitară a economiei pe de o parte și structura exporturilor, pe de altă parte, au determinat o ușoară scădere a ponderii producției mijloacelor de producție. Dacă în 1980 reprezenta 74,5 %, în 1985 această pondere scăzuse la 73,8 %. Nesemnificativ, dar, în orice caz, reprezenta o stopare a creșterii. Resursele și eforturile erau insuficiente pentru a permite creșteri în continuare. Abia dacă erau suficiente pentru menținerea unui asemenea raport aberant.

Ce rost avea o asemenea hipertrofiere a unei grupe de ramuri industriale care, din punctul de vedere al utilității ei, era la fel de îndepărtată de satisfacerea nevoilor populației pe cât era și creșterea absurdă a mărimii capitalului? În locul unei forme de creștere aparent irațională, întâlnim o altă formă de creștere irațională. Și ca și în primul caz, acela al capitalului, această iraționalitate este numai aparentă. Ni se pare irațională atunci când o judecăm după criteriile cotidiene ale utilității în raport cu viața de toate zilele. În profunzime ea are, ca și creșterea capitalului, o utilitate socială indiferentă față de viața cotidiană, dar esențială în raport cu structurile sociale.

Marx afirma că anatomia omului este cheia anatomiei maimuței. Este o metaforă care enunță un principiu metodologic. Potrivit acestui principiu caracteristicile esențiale ale unei realități care evoluează sînt mai vizibile la sfîrșitul evoluției decît la începutul acesteia deși, firește, ele au acționat ca rol determinant încă de la început. De aceea, ca să înțelegem ce s-a întîmplat trebuie să pornim analiza de la formele cele mai dezvoltate și apoi să le urmărim, retrospectiv, începuturile.

Abia forma cea mai dezvoltată a caracteristicilor producției industriale a României socialiste permite înțelegerea obiectivelor urmărite, nebulos și inconsecvent, de-a lungul întregii perioade de industrializare și abia în momentul în care această continuă dezvoltare a producției mijloacelor de producție a devenit evident absurdă se poate ajunge la înțelegerea funcționalității ei sociale profunde. Pentru că, prin însăși faptul că ea a continuat și după ce orice obiective cotidiene intraseră în contradicție cu o asemenea dezvoltare, ea atrage atenția asupra unor obiective și funcționalități situate dincolo de obiectivele cotidiene. Este astfel eliminată și principala argumentare doctrinară a unei asemenea practici sociale.

Doctrina afirmă că dezvoltarea prioritară a producției mijloacelor de producție este necesară pentru asigurarea unei baze tehnice industriale producției bunurilor de consum. Producția mijloacelor de producție ar fi mijlocul de a asigura producția sporită a bunurilor de consum. Or, România este un exemplu elocvent că nu este deloc cazul, că producția de mijloace de producție s-a făcut fără nici o legătură cu producția bunurilor de consum, ba chiar în detrimentul acesteia.

Producția de mijloace de producție a fost un scop în sine. A fost principalul scop al economiei socialiste românești și, prin urmare, expresia nemijlocită a principalei practici sociale a grupului sau clasei sociale dominante în societate. Acea parte esențială în favoarea realizării căreia, orice alte considerente pălese, orice alte practici și acțiuni sînt, dacă e

nevoie, sacrificate. Așa cum burghezia sacrifica orice altă acțiune socială în favoarea creșterii capitalului. Burghezia afirma și ea doctrinar că urmărește bunăstarea întregii populații și în momentele de prosperitate chiar a acționat în acest sens. Dar n-a șovăit nici o clipă să producă mizerie, sărăcie, scăderea bruscă a nivelului de trai și să renunțe la orice veleități de promovare a bunăstării atunci când aceasta era necesară pentru realizarea creșterii capitalului.

Rolul de obiectiv principal a revenit, în societatea pseudo-socialistă, producției de mijloace de producție. Era o producție prioritară. Câtă vreme dezvoltarea ei putea contribui la creșterea consumului și a nivelului de trai al populației, asemenea obiective, deși secundare, erau totuși importante. În momentul în care a trebuit sacrificat consumul și nivelul de trai pentru a asigura creșterea sau măcar menținerea producției de mijloace de producție la nivelul atins, atunci acestea au fost sacrificate fără nici o șovăire.

Îmi place să cred că am fost convingător încercînd să dovedesc că producția de mijloace de producție a reprezentat un scop în sine și anume cel mai important, dar evident că asta nu risipește nedumeririle. De ce un asemenea scop? La ce folosește și cui producția unor mijloace de producție care la rîndul lor fie nu mai produc nimic, fie produc doar alte mijloace de producție? Care este rostul acestei absurdități pe care pînă acuma am tot numit-o doar aparență?

Oricît ar părea de ciudat, rostul ei este să reproducă o anumită tehnologie. Asta înseamnă să atingă un anumit nivel tehnologic, iar apoi să interzică depășirea lui. Iar rolul acestei tehnologii este să reproducă o structură specială a forței de muncă. Aceea în care muncitorii industriali au rolul preponderent. „Preponderent” este aici un cuvînt cu mai multe sensuri. Unul dintre sensuri, cel imediat, se referă la *numărul* mare de muncitori în structura forței de muncă industrială. Un altul, se referă la *importanța* muncitorului în procesul de muncă și la relațiile lui cu alte categorii de forță de muncă. În sfîrșit, un al treilea, mai subtil, și la care vom reveni, se referă la *modul de muncă*.

Nivelul tehnologic de care este vorba este cel definit de *cooperarea* dintre muncitorul calificat și mașină. Acesta este un anumit stadiu în dezvoltarea mașinismului ca element fundamental al producției industriale. Inițial, mașina a fost o simplă prelungire a muncitorului, amplificîndu-i forța sau mișcările, ca forța sau macaraua, sau excavatorul. În această etapă mecanizarea era la începuturile ei, munca calificată propriu-zisă, adică operațiile complexe de transformare a obiectelor muncii, fiind mai puțin mecanizată. Se trece la etapa următoare, a cooperării dintre om și mașină în momentul în care mașina-unealtă propriu-zisă preia o parte din operațiile calificate pe care le făcea muncitorul, iar acesta își schimbă sfera de activitate. În loc să mînuiască uneltele, acum mînuiește mașina.

Acest nivel tehnologic reprezintă apogeul muncitorului calificat. În faza inițială munca mai păstra încă multe din caracteristicile manufacturii. Muncitorul calificat era încă un artizan, iar calificarea lui însemna în primul rînd dobîndirea de cunoștințe și abilități referitoare la prelucrarea obiectului muncii. În faza mașinii-unelte generalizate, munca devine deja în întregime industrială, diviziunea tehnică a muncii prevalează hotărîtor, iar calificarea înseamnă în special dobîndirea de cunoștințe și abilități în

privața manipulării și utilizării mașinii. Ea presupune acum un nivel relativ ridicat al culturii tehnice și generale a muncitorului — care nu mai poate fi obținut decât prin școlarizare — dar continuă să atribuie un rol însemnat experienței în muncă obținute prin vechime și cunoașterea tuturor detaliilor mărunte și specifice unui anumit tip de mașină și unor anumite procese tehnologice.

La un asemenea nivel tehnologic, muncitorii calificați reprezintă, prin număr și funcție în procesul de muncă, de departe cea mai importantă categorie de forță de muncă. Ucenicul, ca mână de lucru ajutătoare, pe de o parte, și viitor muncitor calificat, pe de altă parte, își pierde total importanța și dispare. Muncitorii necalificați sînt restrîși la grupul în scădere al celor însărcinați cu transportul și manipularea obiectivelor, deservind astfel muncitorii calificați. Ei au o funcție total subordonată celor din urmă, iar categoria lor tinde să fie treptat eliminată prin mecanizarea muncilor brute. Inginerii și conducătorii proceselor de muncă joacă, desigur, un rol important, dar autoritatea și deciziile lor sînt limitate de autoritatea absolută a muncitorului calificat asupra mașinii pe care o conduce. Superioritatea lor se referă mai ales la caracteristicile tehnologice generale și la organizarea proceselor de producție. Ea se oprește însă la nivelul locului de muncă.

Dincolo de acest nivel tehnologic al muncii industriale, intrăm în domeniul automatizării. Automatizarea generează transformări majore ale forței de muncă în procesele de muncă pentru că în esență, ea constă în trecerea asupra mașinii a deciziilor și abilităților care, în procesele mecanizate, reveneau muncitorului calificat. Dacă un strungar era, după cum îi spune și numele, cel care efectiv strunjea piesa brută, folosind ca unealtă strungul, introducerea automatizării trece toate execuțiile pe care înainte le făcea muncitorul calificat asupra mașinii. Strungul automatizat descalifică strungarul, căruia, acum, ca sarcină principală îi revine deservirea mașinii: alimentarea ei cu materie primă, depozitarea pieselor finite, adică ceea ce, în nivelul tehnologic dominat de mașina-unealtă neautomată revenea muncitorului necalificat. În această etapă, structura forței de muncă industriale este dominată de ingineri (caracteristicile activității acestora se modifică și ele) și de un grup restrîns de muncitori de întreținere, policalificați și cu o pregătire foarte specială.

Dacă ținem seama de caracteristicile celor 3 etape de dezvoltare tehnologică și de implicațiile lor asupra structurii forței de muncă și de faptul că, prin doctrina și prin baza sa socială partidul comunist se străduia să transforme categoria profesională a muncitorilor industriali într-o clasă socială dominantă, atunci caracteristicile politicii economice în domeniul industrializării a partidului comunist devin explicabile pe seama obiectivului de a atinge și a menține economia la acel nivel de dezvoltare tehnologică care corespunde unei dominații masive a muncitorilor industriali calificați.

În raport cu obiectivele sale sociale, legate de practica socială și nu de distribuția rezultatelor producției — care, după cum am văzut, este numai un obiectiv de rangul al doilea și sacrificabil la nevoie — o asemenea politică de industrializare trebuie să obțină: 1. dezvoltarea industriei și transformarea ei în principalul consumator de forță de muncă;

2. prioritatea absolută acordată industriei constructoare de mașini, care, pe de o parte, este principalul purtător al acestui nivel tehnologic, iar, pe de altă parte, prin producția sa condiționează nivelul tehnologic al întregii economii; 3. subdezvoltarea acelor ramuri ale economiei care presupun tipuri de muncă cu altă structură, cum ar fi serviciile, comerțul, telecomunicațiile, etc.; 4. subdezvoltarea acelor ramuri industriale care produc sau necesită automatizare ridicată, cum sînt electrotehnica, electronica, cibernetica etc.; 5. subdezvoltarea sau oprirea dezvoltării domeniilor de activitate socială care creează prin prîdusele lor condiții de depășire ale nivelului tehnologic stabilit, în special știința și învățămîntul; 6. crearea unor debușee artificiale pentru producția industriei constructoare de mașini la acest nivel tehnologic, prin stimularea unor construcții mari consumatoare de utilaj tehnologic; 7. modificarea structurii socio-profesionale în favoarea muncitorilor industriali prin intermediul învățămîntului.

Or, exact asta s-a întîmplat în economia socialistă a României. Populația ocupată în industrie a crescut de patru ori în intervalul 1950—1985, de la o pondere de 12 % în total, la o pondere de 37,1 %, devenind cea mai importantă ramură economică după criteriul forței de muncă ocupate. Dintre ramurile industriale, industria constructoare de mașini singură reprezenta în 1985 un sfert din totalul întreprinderilor industriale din țară, grupa 37 % din totalul personalului muncitor din industria republicană (și o cincime din totalul personalului muncitor din economie) iar ponderea ei în producția industrială a crescut în intervalul 1950—1980, de la 10,5 % la 35,5 %. Față de ponderea uriașă a industriei în ocuparea forței de muncă și a creșterii la fel de uriașe înregistrate, ocuparea forței de muncă în celelalte ramuri ale economiei naționale este mult mai mică. Transporturile și telecomunicațiile, împreună, nu reprezintă decît 6,8 %, circulația mărfurilor 5,8 %, serviciile neproductive numai 4,1 % ș.a.m.d. În vreme ce populația ocupată în industrie a crescut din 1950 pînă în 1985 cu aproape 3 milioane persoane, cea ocupată în transporturi numai cu 472 de mii, iar circulația mărfurilor cu 411 mii, în construcții cu 600 de mii etc. În ceea ce privește electrotehnica și electronica aveau în 1985 o pondere de numai 4,1 % în valoarea producției industriale (restul construcțiilor de mașini dețineau mai mult de un sfert din totalul producției industriale), iar după o perioadă de creștere relativ rapidă pînă în 1980, producția acesteia a intrat într-un declin aproape la fel de rapid. Astfel, între 1980 și 1985 producția de calculatoare electronice a scăzut cu 7,5 %, cea de motoare electrice cu 20 %, de mașini și aparate electrice de uz casnic cu 5 %, de aparate de radio cu 34 %, iar de televizoare cu 3,5 %. În aceeași perioadă producția de mașini-unelte pentru prelucrat metale prin așchiere a crescut cu 18 %, cea a industriei de mecanică fină și optică cu 72 %, iar cea de mașini și utilaje tehnologice și energetice pentru industrie cu 13 %.

Evoluția structurii forței de muncă a urmat aceeași direcție. În această privință, statul socialist român dispunea de un instrument formidabil de eficient pentru determinarea structurii forței de muncă : sistemul de învățămînt. Așa cum, prin intermediul producției de mijloace de producție statul determină nivelul tehnologic al viitoarelor procese de muncă,

prin intermediul sistemului de învățămînt el determină structura viitoarei forțe de muncă utilizate în aceste procese de muncă. Chiar dacă industria ar fi îndisciplinată și, împinsă de propriile nevoi de dezvoltare internă, ar încerca să-și modifice componența salariaților angajînd în mai mare măsură forță de muncă superior calificată, mai ales specialiști, pur și simplu nu-i găsește pe piața forței de muncă. Iar în această ultimă perioadă învățămîntul a accentuat „producția” de muncitori industriali, reducînd, „producția” de cadre superioare, pe de o parte, și de profesii industriale, pe de altă parte.

Astfel, față de 1981, în 1985 numărul de absolvenți ai învățămîntului liceal a scăzut cu 14%, numărul de absolvenți ai învățămîntului superior cu 13%, iar în același timp, numărul de absolvenți ai școlilor profesionale (populație ancorată definitiv la nivelul muncitorilor calificați) a crescut cu 44%. Și numeric această evoluție este spectaculoasă. În 1981 absolvenții de școli profesionale reprezentau mai puțin de jumătate din numărul absolvenților de liceu (40%) și mai puțin de dublul absolvenților de învățămînt superior. În 1985 reprezentau 2/3 din numărul absolvenților de liceu și erau de 3 ori mai mulți decît absolvenții de învățămînt superior.

Absolvenții de liceu reprezintă o forță de muncă mobilă, care, urmare a nespecializării sale poate să fie egal orientată spre diferite sectoare ale economiei, industriale sau nu. Funcția specializării învățămîntului liceal a fost tocmai de a reduce această mobilitate și de a canaliza învățămîntul liceal spre producerea de muncitori.

Inițial, rolul liceelor de specialitate a fost de a pregăti cadre pentru unele domenii specifice ale economiei, dar *nu* pentru industrie. Ele au existat dintotdeauna (din 1939) ca producătoare de contabili, pedagogi, educatori și de artiști (liceele de artă). Liceele industriale au apărut abia în cincinalul 1971—1975, dar aveau în acea perioadă o pondere minoră. Absolvenții lor reprezentau numai 12% din totalul absolvenților, majoritatea (77%) reprezentîndu-i absolvenții liceelor teoretice, real-umaniste. Situația s-a modificat radical în cincinalul 1976—1980 cînd liceele devin un fel de școli profesionale mascate. Absolvenții destinați să devină muncitori calificați în industrie și în partea industrializată a agriculturii devin deja majoritatea (56%). Numărul absolvenților liceelor real-umaniste scade față de perioada precedentă de patru ani. Din 1981 acestea din urmă dispar, iar ponderea liceenilor-muncitori industriali devine absolută. În 1985 ei reprezentau 84% din totalul absolvenților. În aceeași perioadă, absolvenții de liceu destinați a nu deveni muncitori industriali au scăzut spectaculos. În liceele de matematică-fizică la jumătate, în cele de științe ale naturii cu o treime, în cele de filologie-istorie de patru ori, în cele de artă de 12 ori.

Toate aceste cifre ne oferă imaginea generală a unei practici sociale care se străduiește, prin toate mijloacele, să mențină o structură profesională care pare a-i asigura o bază socială, chiar dacă pentru asta sacrifică evident toate celelalte obiective ce păreau a justifica socialismul. În termenii lui Marx, s-ar părea că avem de-a face cu un efort normal al clasei sociale dominante de a menține relații de producție care îi sînt favo-

rabile în ciuda tendinței forțelor de producție de a sfârșii aceste relații. Dar nu este adevărat, în primul rând pentru că o categorie profesională nu este clasă socială dominantă. În al doilea rând, pentru că, în acest moment, pătura conducătoare își pierduse de mult orice bază socială. Pseudo-socialismul românesc se afla într-o criză socială chiar mai profundă decât criza economică. Nu era pentru prima dată. La începutul anilor '80 ea se manifesta însă mai puternic ca oricând. Și, cu toate acestea, a reușit să-i amâne răbufnirea finală încă 10 ani.

Revoluția a schimbat radical parametrii politici ai societății. Dar, prin asta nu a rezolvat criza nici pe plan social, nici economic. Și poate foarte bine să însemne doar o nouă amânare a unei revoluționări profunde, de esență, a societății, prin revoluționarea sistemului de producție.

iunie 1990

VLADIMIR PASTI